

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ОСТРОГРАДСЬКОГО

МИТРОФАНОВ Ігор Іванович
ВАСЕЧКО Людмила Олександрівна
КРАВЧУК Валерій Миколайович

ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА В ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Підручник

ЮРИНКОН ІНТЕР
Київ-2024

УДК 174:34-051](075.8)
М66

Рецензенти:

ШЕВЧЕНКО Анатолій Євгенійович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Навчально-наукового інституту права Державного податкового університету;

ВЛАСОВА Ганна Петрівна, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри публічного права факультету права та міжнародних відносин Київського столичного університету імені Бориса Грінченка;

ПРИТУЛА Анатолій Михайлович, доктор юридичних наук, професор, начальник відділу УООРД ДОРД Адміністрації Державної прикордонної служби України

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
(Протокол № 9 від 30 травня 2024 року)*

*Відтворення всієї книги чи якої-небудь її частини будь-якими засобами
або в якій-небудь формі, у тому числі в Інтернеті, без письмового дозволу
видавництва забороняється*

Митрофанов І. І., Васечко Л. О., Кравчук В. М.

М66 Професійна етика в юриспруденції: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2024. 476 с.

ISBN 978-966-667-868-6

У підручнику розглядаються етичні моменти діяльності юристів, змістове навантаження юридичної етики як системи теоретичних знань, мораль як соціальний феномен, категорії етики, що характеризують якості особи, і стосунки, що складаються між людьми під час їхньої спільної життєдіяльності, моральне обґрунтування застосування заходів примусового характеру.

Докладніше відображені етичні аспекти діяльності юристів таких професій, як суддя, прокурор, адвокат. Підручник написаний з урахуванням наказів Міністерства освіти і науки України від 20.07.2022 № 643 і 20.07.2022 № 644 зі змінами.

Видання розраховано на студентів усіх форм навчання за освітньою програмою першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівня вищої освіти, а так само аспірантів, докторантів у галузі знань 08 «Право», інших науковців-правників і всіх, хто цікавиться питаннями етики в юриспруденції.

УДК 174:34-051](075.8)

Видавництво «Юрінком Інтер» прагне сталого майбутнього для нашого бізнесу, наших читачів і нашої планети. Ця книга виготовлена з паперу, сертифікованого Forest Stewardship Council®

ISBN 978-966-667-868-6

© Митрофанов І. І., Васечко Л. О., Кравчук В. М., 2024

© Юрінком Інтер, 2024

Зміст

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ТА ПОЗНАЧКИ 7

ПЕРЕДМОВА.....9

РОЗДІЛ 1.

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ

Тема 1. Основи загальної етики 14

1.1. Предмет етики як науки.....14

1.2. Етика як шлях до розуміння світу 24

1.3. Поняття, структура та функції моралі 33

Питання для самоперевірки 41

Тема 2. Моральний обов'язок 42

2.1. Моральний обов'язок як регулятор поведінки особи 42

2.2. Вихідні дані для реалізації морального обов'язку 47

2.3. Різновиди морального обов'язку 50

Питання для самоперевірки 52

Тема 3. Проблеми розуміння сумління/совісті

в етичній науці 53

3.1. Сутність сумління/совісті 53

3.2. Головні напрями впливу сумління/совісті
на поведінку людини..... 60

Питання для самоперевірки 67

Тема 4. Етичні засади в юриспруденції

(засади професійної етики) 68

4.1. Правові, морально-психологічні якості правника..... 68

4.2. Поняття, предмет і головні ознаки професійної етики 73

4.3. Складові частини та призначення професійної етики 76

4.4. Етичний кодекс у юриспруденції..... 83

Питання для самоперевірки 89

РОЗДІЛ 2.**ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА ПРАВОСУДДЯ**

Тема 5. Етика правосуддя	92
5.1. Поняття судової етики.....	92
5.2. Засади судової етики.....	98
5.3. Обвинувальна спрямованість кримінального провадження.....	107
5.4. Суд присяжних: етична складова.....	108
5.5. Поняття та головні засади судового етикету	113
Питання для самоперевірки	118
Тема 6. Суддівська етика.....	119
6.1. Нормативне підґрунтя регулювання етикою суддівських поведінкових актів.....	119
6.2. Етичні вимоги до особи судді.....	124
6.3. Професійна честь і гідність судді.....	135
6.4. Морально-психологічні якості судді.....	148
6.5. Відповідальність судді за порушення правил суддівської етики.....	153
Питання для самоперевірки	161
Тема 7. Прокурорська етика	163
7.1. Нормативне підґрунтя прокурорської етики.....	163
7.2. Головні засади прокурорської етики.....	169
7.3. Естетичні вимоги до прокурора	203
7.4. Етичність інтеракцій прокурора з громадянами й іншими суб'єктами.....	205
7.5. Прокурорська етика в позапрофесійній сфері.....	220
7.6. Відповідальність прокурора за недотримання етичних правил.....	226
Питання для самоперевірки	229
Тема 8. Адвокатська етика	231
8.1. Поняття та специфіка адвокатської етики. Нормативна основа адвокатської етики.....	231
8.2. Етичність інтеракцій адвоката з клієнтами	242
8.3. Етичність інтеракцій адвоката із судом та іншими учасниками судочинства.....	250

8.4. Етичність інтеракцій адвоката з іншими адвокатами та з органами адвокатського самоврядування	259
8.5. Дотримання норм адвокатської етики під час використання мережі Інтернет, у громадській, науковій та публіцистичній діяльності адвоката	266
8.6. Відповідальність адвоката за порушення правил адвокатської етики	273
Питання для самоперевірки	280
Тема 9. Професійна етика приватного виконавця.....	282
9.1. Професійна етика осіб, які здійснюють виконання судових рішень.....	282
9.2. Нормативні засади етики приватного виконавця	288
9.3. Етичні вимоги до поведінки приватного виконавця під час здійснення виконавчих дій.....	299
9.4. Дотримання норм етики приватного виконавця інтеракцій з іншими приватними виконавцями та під час комунікації з громадськістю, медіа і використання мережі Інтернет	308
9.5. Відповідальність приватного виконавця за порушення етичних норм. Приватні виконавці та Комітет з етики.....	315
Питання для самоперевірки	323

РОЗДІЛ 3.

ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА ПРЕДСТАВНИКІВ ІНШИХ ЮРИДИЧНИХ ПРОФЕСІЙ

Тема 10. Професійна етика представників окремих правоохоронних органів.....	326
10.1. Етика діяльності слідчого (дознавача)	326
10.2. Етичність інтеракцій слідчого зі співробітником оперативного підрозділу.....	335
10.3. Етичні та морально-психологічні вимоги до судового експерта	340
10.4. Професійна етика працівників Державного бюро розслідувань	346

10.5. Професійна етика поліцейських.....	356
10.6. Професійна етика працівників Національного антикорупційного бюро України.....	367
10.7. Професійна етика працівників Бюро економічної безпеки України.....	383
Питання для самоперевірки	392
Тема 11. Професійна етика нотаріуса	394
11.1. Професійна етика в діяльності нотаріуса: поняття, функції та значення	394
11.2. Нормативні засади етики нотаріуса.....	400
11.3. Етичні вимоги до поведінки нотаріуса під час здійснення нотаріальної діяльності.....	407
11.4. Етичність інтеракцій нотаріуса з особами, які до нього звернулися.....	414
11.5. Етичність інтеракцій нотаріуса з іншими нотаріусами та Нотаріальною палатою України.....	417
11.6. Відповідальність нотаріуса за порушення етичних норм.....	422
Питання для самоперевірки	428
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	430
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	467

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ТА ПОЗНАЧКИ

АПВУ	– Асоціація приватних виконавців України
АРК	– Автономна Республіка Крим
БЕБ	– Бюро економічної безпеки України
ВКДКА	– Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури України
ВККН	– Вища кваліфікаційна комісія нотаріату
ВККС	– Вища кваліфікаційна комісія суддів України
ВРП	– Вища рада правосуддя
ВС України	– Верховний суд України
ГПК	– Господарський процесуальний кодекс України
ДБР	– Державне бюро розслідувань
ДСА України	– Державна судова адміністрація України
ЄРДР	– Єдиний державний реєстр досудових розслідувань
ЄРАУ	– Єдиний реєстр адвокатів України
ЄС	– Європейський союз
ЄСПЛ	– Європейський суд з прав людини
ЗВО	– Заклад вищої освіти
ЗМІ	– Засоби масової інформації — медіа
КАС	– Кодекс адміністративного судочинства України
КДКА	– Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури
КВК	– Кримінально-виконавчий кодекс України
КЗпП	– Кодекс законів про працю України
КК	– Кримінальний кодекс України
КМУ	– Кабінет Міністрів України
Комісія НПУ з ППЕН	– Комісія Нотаріальної палати України з питань професійної етики нотаріусів
КПК	– Кримінальний процесуальний кодекс України
КРЕП	– Консультативна рада європейських прокурорів
КРЕС	– Консультативна рада європейських суддів

Умовні скорочення та позначки

КрНУ	– Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
КУпАП	– Кодекс України про адміністративні правопорушення
МАП	– Міжнародна асоціація прокурорів
МВС	– Міністерство внутрішніх справ України України
МОН	– Міністерство освіти і науки України
МСЛН	– Міжнародна спілка латинського нотаріату
МСН	– Міжнародний союз нотаріату
МЮ України	– Міністерство юстиції України
НААУ	– Національна асоціація адвокатів України
НАБУ	– Національне антикорупційне бюро України
НПУ	– Нотаріальна палата України
НСРД	– негласні слідчі (розшукові) дії
ООН	– Організація об'єднаних націй
ОРД	– Оперативно-розшукова діяльність
ОРЗ	– Оперативно-розшукові заходи
ПАЕ	– Правила адвокатської етики
ПК	– Податковий кодекс України
ППЕ НУ	– Правила професійної етики нотаріусів України
РАР	– Рада адвокатів регіону
РАУ	– Рада адвокатів України
СБУ	– Служба безпеки України
СК України	– Сімейний кодекс України
Статут НПУ	– Статут Нотаріальної палати України
Стандарт	– Стандарт вищої освіти за спеціальністю 081 Право
ТЦПУ	– Тренінговий центр прокурорів України
ЦК	– Цивільний кодекс України
ЦПК	– Цивільно-процесуальний кодекс України

ПЕРЕДМОВА

Професійна етика в юриспруденції розглядається як різновид прикладної етики та специфічна форма прояву моралі в цілому. Професійна діяльність правника постійно пов'язана з вирішенням етичних питань. Моральні норми та засади в сфері юриспруденції є об'єктивною відповіддю на потреби практичної діяльності, відображають трансформацію уявлень стосовно значення права в життєдіяльності сучасного соціуму.

Професійна етика вважається головною нормативною системою, спрямованою на регламентацію поведінки правника щодо всіх сфер його діяльності. Здебільшого вона втілена в кодексах професійної та службової діяльності, що вмщують різноманітні етичні вимоги. У цьому аспекті вона співвідноситься із законодавчими приписами. Проте слід зазначити, що професійна етика розглядається й як світоглядна дисципліна. Її метою є формування в майбутніх правників цілісного (комплексного) уявлення про особливості й механізм чинності норм етики, їх єдності з вимогами публічної моралі та права, фіксація цих уявлень у вигляді переконань і установок професійної поведінки. Це та ситуація, у якій вирішальне значення під час застосування норм права, якими вони самостійно не були б гуманними, має те, як забезпечується реалізація цих правил. Велике значення має сама юридична практика. Вона сприяє збагаченню та зміцненню важливості регулювання діяльності правника завдяки етичним вимогам, які запроваджуються до його професійної сфери.

Пропонований студентській та науковій спільноті підручник ґрунтується на тих змінах, які останнім часом відбулися у сфері нормативної регламентації професійної правничої діяльності. Знаковою подією було прийняття V з'їздом суддів України нового Кодексу суддівської етики 24 жовтня 2002 року (XI черговий з'їзд суддів України ухвалив його в новій редакції 22.02.2013). Від того, наскільки ефективно в повсякденну практику відправлення правосуддя упроваджуються професійні етичні стандарти, сьогодні багато в чому залежить дієвість функціонування національної правової системи в цілому. Важливого значення набуває посилення ролі етичних вимог у сфері адвокатської практики, підтвердженням чого є набуття чинності нової редакції Правил адвокатської етики (затверджені звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09 червня 2017 року, з наступними

ПЕРЕДМОВА

змінами). Це стосується і прокурорської (Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів, затверджений Всеукраїнською конференцією прокурорів 27.04.2017), нотаріальної (Правила професійної етики нотаріусів України, затвержені Наказом Міністерства юстиції України 07.06.2021 № 2039/5) і інших видів юридичної діяльності (наприклад: Правила професійної етики працівників Державного бюро розслідувань, затвержені Рішенням Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань від 15 січня 2021 року; Кодекс професійної етики персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 14.04.2017 № 1272/5; Правила професійної етики Бюро економічної безпеки, затвержені Наказом Бюро економічної безпеки України від 30.06.2022 року № 129 тощо).

Запропонований підручник виконаний відповідно до вимог чинних Стандартів вищої освіти за спеціальністю 081 Право для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (Наказ Міністерства освіти і науки України (МОН) від 20.07.2022 № 644) і для другого (магістерського) рівня вищої освіти (Наказ МОН від 20.07.2022 № 643). Вивчення професійної етики ґрунтується на знаннях, які раніше вже були отримані студентами-правниками під час опрацювання курсів теорії держави та права, філософії, юридичної психології, соціології, логіки.

За результатами викладання навчальних дисциплін «Професійна етика юриста», «Професійна етика та деонтологія», «Професійна етика в юриспруденції» у студентів повинні бути сформовані відповідні компетентності.

Інтегральна компетентність:

– здатність розв'язувати завдання дослідницького та/або інноваційного спрямування у сфері права.

Загальні компетентності:

– здатність приймати обґрунтовані рішення;
– здатність спілкуватися з представниками інших професійних груп різного рівня (з експертами з інших галузей знань/видів економічної діяльності);

спеціальні (фахові, предметні) компетентності:

– здатність розвивати та утверджувати етичні стандарти правничої діяльності, стандарти професійної незалежності та відповідальності правника.

Указані компетентності створюють підґрунтя для досягнення таких *програмних результатів навчання*:

- співвідносити сучасну систему цивілізаційних цінностей з правовими цінностями, принципами та професійними етичними стандартами;

- інтегрувати необхідні знання та розв'язувати складні завдання правозастосування у різних сферах професійної діяльності.

У результаті вивчення навчальних дисциплін «Професійна етика юриста», «Професійна етика в юриспруденції» студент повинен

знати:

- міжнародні та національні нормативно-правові акти, якими визначаються етичні стандарти діяльності у сфері юриспруденції;

- загальні засади впливу головних моральних категорій на правове регулювання;

- норми етичної поведінки судді, прокурора, адвоката, нотаріуса тощо;

- типи етичних конфліктів, що можуть виникати в професійній та позапрофесійній сферах юриспруденції та способи їх розв'язання;

уміти:

- реалізовувати міжнародні та національні нормативно-правові акти, які встановлюють етичні стандарти професійної діяльності у сфері юриспруденції;

- використовувати методи розв'язання етичних конфліктів як у професійній, так і в позапрофесійній діяльності у сфері юриспруденції;

- конкретизувати вимоги загальноетичних засад і норм до конкретних напрямів професійної діяльності у сфері юриспруденції.

Підручник складається із трьох розділів, які: 1) відображають завдання, що виконуються в межах курсу загальної етики і є підґрунтя для професійної етики; 2) демонструють специфіку етичної регламентації правосуддя; 3) визначають особливості етики, що притаманна окремим сферам юриспруденції (окрім правосуддя). Автори прагнули показати специфіку чинності (дії) загальноетичних вимог і те, як відбувається деталізація їх змістового навантаження щодо професійної діяльності судді, адвоката, прокурора, нотаріуса тощо. Моментом засадничої новизни є те, що автори курсу прагнуть довести взаємозв'язок етичних уявлень, переконань, установок поведінки правника з психологічною складовою його особи (із його внутрішнім світом). Унаслідок цього досягається ефект гуманізації образу

ПЕРЕДМОВА

людини, покликаної здійснювати різноманітні функції в нормативно-правовій площині.

Викладення матеріалу ґрунтується на новітніх редакціях чинних кодексів (правил) професійної етики та службової поведінки правника. Три розділи підручника завершуються контрольними питаннями, використання яких уможливорює здійснення проміжного та підсумкового контролю рівня засвоєння одержаних знань. У підручнику є словник головних термінів, понять, категорій. Подається список першоджерел, монографій, підручників і навчальних посібників з досліджуваного предмета. У додатках розміщені повні тексти чинних кодексів (правил) професійної етики та службової поведінки правника.

Підручник «Професійна етика в юриспруденції» покликаний допомогти майбутнім правникам у формуванні високого рівня морально-правової культури, яка полягає в умінні реалізовувати на практиці етичні вимоги та норми права у складних умовах професійної діяльності.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ

Тема 1. Основи загальної етики

- 1.1. Предмет етики як науки.
  - 1.2. Етика як шлях до розуміння світу.
  - 1.3. Поняття, структура та функції моралі.
-

1.1. Предмет етики як науки

Аналізуючи проблему визначення предметного поля тієї або іншої науки, ми стикаємося з потребою у вирішенні низки питань: 1) чітке її (проблеми) виявлення, оскільки її усвідомлення сприятиме появі нового розділу знання; 2) співвіднесення понять та категорій, які використовує нова галузь знань, між собою. Це уможлиблює їх систематизацію для того, щоб значеннєвий зміст кожного елемента перебував у взаємозв'язку з іншими.

Очевидною є обставина, яка жодного разу ніким не оскаржувалася протягом двадцяти п'яти століть існування етичної науки, сутність якої полягає в тому, що етика вивчає мораль (і моральність). У будь-якому разі у філософській традиції (а етика належить саме до галузі філософських знань) етичну науку досліджують від глибокої давнини й до сьогодні. Слово «етос» (від давньогрецького слова *ethos*), що слугувало для виокремлення сутнісних ознак якогось-небудь явища, використав Аристотель (384–322 до н. е.) для окреслення нової галузі знань, покликаної, на його думку, досліджувати те, чим є благо, і які чесноти призведуть до його виявлення. Саме в цьому аспекті поняття «етика» відображене в роботах «Нікомахова етика», «Евдемова етика», «Велика етика». І хоча Аристотеля не вважають першим, хто розпочав розв'язувати проблеми етики, безсумнівно, йому належить авторство систематичного викладення головних положень нового вчення.

Згодом, у Римській республіці, виникло поняття моральний (лат. *moralis* — моральний, від *more* — звичай, воля), яке було змодельоване й уведене до наукового обігу давньоримським оратором, літератором і мислителем Марком Туллієм Цицероном (106–43 до н. е.). Для засвідчення тієї галузі наукових знань, якою була етика

Аристотеля, він використовував словосполучення «моральна філософія». І тільки з часом, у IV столітті н. е., було введено термін «мораль» у тому значенні, у якому він дійшов до наших днів. Не враховуючи соціокультурну й історичну різницю, через яку з'явилася понятійна тріада — «етика», «мораль», «моральність», — є логічне пояснення тому, що змусило філософів, які мешкали в різний час у різних країнах, назвати нову галузь наукових знань. Надалі дотримуватимемося термінологічних правил, які склалися в науковій літературі, згідно з якими етику розуміють як сферу знання, що опікується проблематикою моралі. Дефініції моралі та моральності зазвичай вживаються як синоніми і є предметом етики.

Надаючи статус науки етиці, дещо спрощуємо природу проблеми, оскільки науковому знанню традиційно притаманна ознака об'єктивності, що характеризується незалежністю одержуваних даних і фактів від думок, ідей і переваг суб'єкта пізнання. Істинність наукових фактів підтверджена досвідом багатьох поколінь. Людина не в змозі за власним бажанням скасувати дію закону всесвітнього тяжіння, який свого часу відкрив Ісаак Ньютон: у межах земних фізичних реалій указаний закон є об'єктивним і незалежним.

Чи може визначена нами підстава надати статус науки етиці? Однозначно на це питання відповісти не можна. У соціумі займаються власною діяльністю люди, які наділені свідомістю та волею, у повсякденній життєдіяльності їхні вчинки здебільшого залежать від інтересів і мотивів, які можуть взаємно елімінуватися одне одним. В однаковому випадку різні індивіди діють по-різному тому, що не завжди тотожними є вихідні дані (цінності), керуючись якими, вони здійснюють власний моральний вибір варіанта поведінки.

У цій ситуації йдеться про проблему, яку розв'язує етична наука під час намагання побачити за суб'єктивними устремліннями людей об'єктивне підґрунтя для їхньої спільної діяльності. Опосередкованим віддзеркаленням цієї ситуації слугує історія етики, що з'являється як процес зміни й еволюції етичних учень, апологети кожного з яких висловлювали власну думку щодо моральної істини.

Дослідити предмет нової галузі наукових знань й водночас окреслити тим самим межі її співвідношення з іншими науками можна в разі, якщо сформулювати суть проблеми, розуміння якої спонукало філософів до пізнання невідомого в поведінці людей. Для прикладу, чим керуються індивіди, коли здійснюють свій моральний вибір; які підстави, із огляду на які визначаються міра й спосіб ставлення до істини

та брехні, добра і зла, життя та смерті; чи можна розмірковувати про існування в моралі певного загального змістового навантаження, того, що перетворює хаос індивідуальних устремлінь і бажань на людську спільноту? Ці й інші питання постають з моменту усвідомлення індивідом свого специфічного становища в навколишньому світі.

Першу спробу систематизації етичних уявлень зроблено в епоху переходу від ранньокласового до більш зрілих за розвитком стародавніх спільнот. Становлення рабовласництва одночасно супроводжувалося інституціоналізацією права, системи судоустрою, органів виконавчої та законодавчої влади, фактично паралельно порушувало перед древніми мислителями «кляті» питання про мотиви, що впливали на вчинки людини, про мету, яку вона переслідує, про сповідувані нею моральні ідеали.

Дієвість трансформації людиною матеріального світу залежить від знання законів біології, фізики, хімії та вміння застосувати ці знання для розв'язання конкретних технічних завдань. Проте для розбудови відносин з навколишнім середовищем, із огляду на загальне благо та справедливість, самих лише знань моральної істини недостатньо. У стародавні часи філософи вказували на те, що **знання** морального блага не тотожне **дотриманню** морального блага в реальному житті. Наприклад, римський імператор Марк Аврелій (*Marcus Aurelius Antoninus Augustus*; 26 квітня 121, Рим — 17 березня 180, Віндобона, нині Відень), висловлюючись про вади, що обтяжують окремих людей, писав: «усіма цими якостями вони зобов'язані незнанню добра й зла. Я ж, після того, як пізнав і природу добра — воно прекрасне, — і природу зла — воно ганебне, — і природу самої особи, яка помиляється, — вона рідна мені не за кров'ю та загальним походженням, а за духом і божественним визначенням, — я не можу ні потерпіти шкоду від будь-кого — адже ніхто не в змозі втягнути мене у щось ганебне, — ні гніватися на рідного, ні ненавидіти його. Ми створені для спільної діяльності, як ноги та руки, повіки, верхня та нижня щелепи, тому протидіяти один одному — означає суперечити природі».

Логіка висловів Марка Аврелія така: якщо люди створені один для одного і не можуть існувати поза соціумом, то, як підказують розум і відчуття справедливості, вони мають щиро та сердечно любити один одного, а діяльність кожного має спрямовуватися на творіння добра¹.

---

¹ Дяченко М. В. Марк Аврелій: розмисли про розумну душу. *Культура України*. 2018. Вип. 62. С. 42–51.